

Василь Грещук

СТРУКТУРА ГРАМАТИЧНОЇ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ У ЇЇ СИСТЕМНИХ ТА ФУНКЦІЙНИХ ВИЯВАХ

(*Барчук В. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис:
Монографія. – Івано-Франківськ: Сімик, 2011. – 416 с.*)

Категорія темпоральності в мові є однією з вузлових, яка виявляється в різнорівневих мовних одиницях, а тому здавна привертає увагу мовознавців. Її різні аспекти зумовлені тим, що реальний, онтологічний час когнітивно членується на окремі відрізки, в основі виділення яких – початок і кінець дії, її одночасність і різночасність, тривалість і нетривалість, повільність і швидкість, співвіднесеність із моментом мовлення і т. д. Незважаючи на численні студії, присвячені різним аспектам темпоральності, в т. ч. й монографічні, (див. напр. праці О.Бондарка, В.Русанівського, Н.Авілової, І.Вихованця, А.Загнітка, О.Бондаря, К.Городенської, С.Соколової, Т.Слободинської та ін.) низка питань, що стосуються обґрунтування семантики, структури, функції категорії темпоральності, її взаємозв'язку і взаємозумовленості з іншими мовними категоріями, залишається нерозв'язаною і потребує ґрунтовного вивчення й наукового осмислення. Тому обрання В.Барчуком об'єктом дослідження в своїй монографії категорії темпоральності в українській мові можна тільки вітати.

Автор поставив за мету встановити зміст, статус, семантику та структуру складної гетерогенної граматичної категорії темпоральності, яку формують категорії інтервалу, часу, таксису, виявити спільні (загальнотемпоральні) та особливі ознаки.

Детально проаналізувавши різні підходи до вивчення темпоральності в мові, В.М.Барчук вибудовує власну оригінальну концепцію граматичної темпоральності. Вона ґрунтується на тому, що в українській мові темпоральність ієрархічно в структурі граматичних категорій є надкатегорією, яку формують часткові темпоральні категорії інтервалу, часу, таксису. Семантичним підґрунтям, що об'єднує всі темпоральні значення, є *дієвість* (значення дії), яка виявлена як кількісно виражене *тривання*.

Інтервал в інтерпретації дисертанта об'єднує семантичні величини, які традиційно визначали через роди дії, способи дії, акціональність, тобто те, що виражає внутрішню темпоральність дії. Вона не потребує співвіднесення з моментом мовлення. Інтервал в такому трактуванні є дієслівною категорією, що вказує на внутрішню темпоральність дії з погляду її початку, розгортання, завершення, кратності та інтенсивності кількісно-якісних параметрів її тривання.

Принципи типології інтервалу ґрунтуються на його граматичному змісті, який виявляється в особливостях взаємодії та актуалізації сем тривання та кількості. З цього погляду проаналізовано семантику інтервалу за типами – акціонально-квантитативні, або тривало-кількісні, дії, тобто такі, які

актуалізують сему розгортання дії, та квантитативно-акціональні, або кількісно-тривалі дії, що актуалізують сему кількості дії.

Тривало-кількісні дії, своєю чергою, об'єднують фазові значення, які репрезентують початок дії і закінчення дії – граничну фазовість та середину дії – неграничну фазовість.

Кількісно-тривалі дії диференційовано за ознаками кратності та інтенсивності. Кратні дії репрезентують ітератив, семельфактив, мультиплікатив, дистрибутив. Семантику інтенсивності, що контамінує з кратністю, формують недостатність, помірність, достатність та надмірність дії.

У монографії детально проаналізовано синтетичні й аналітичні засоби вираження граматичного змісту інтервалу в усіх його виявах.

Час розглядається як складова загальнограматичної категорії темпоральності, що протиставляється іншим темпоральним категоріям позицією відліку, тобто темпоральною позицією мовця. Час репрезентує зовнішню темпоральність, оскільки він не відбиває темпоральний зміст дії, а визначає її місце на темпоральній осі щодо моменту мовлення.

“Загальнотемпоральними ознаками часу є лінійність та спрямованість, – зазначає автор. – Морфологічний час розгортає вісь подій, об'єктивованих мовцем, яка прямує з минулого в теперішнє і перебуває в точці, що збігається із темпоральною позицією мовця. Таким чином, час трансформує фрагмент темпоральної осі, вираженої інтервалом, у нескінченну пряму” (с.373).

У рецензованій праці чимало уваги приділено характеристиці семантики часу, як морфологічного, грамемного, так і синтаксичного.

Як дієслівно-предикатну граматичну категорію, що вказує на темпоральне значення порядку дій на основі відносної позиції відліку, тобто відношення дії до дії, вираженої дієсловом або дієслівним поліпредикативним комплексом окреслено в роботі *таксис*, третю складову загальнограматичної категорії темпоральності. В українській мові таксис є синтаксичною категорією на противагу часу як морфологічній категорії.

Разом із часом таксис протиставлений інтервалу за критерієм *позиції відліку*.

Таким чином, інтервал іманентне темпоральне значення, яке виражається незалежно від позиції мовлення, час і таксис виявляються через позицію відліку: час – щодо моменту мовлення, таксис – щодо співвідносної дії.

Кожна з окреслених часткових темпоральних категорій у межах загальнограматичної категорії темпоральності в роботі ґрунтовно проаналізована з погляду її сутності, структури, семантики, способів її реалізації, взаємозв'язків і взаємозумовленостей у межах як загальнограматичної надкатегорії темпоральності, так і з іншими дієслівно-предикатними категоріями української мови. При цьому автор праці висунув і обґрунтував низку нових ідей і підходів, які дали йому змогу по-новому інтерпретувати складні питання традиційної категоріології, несуперечливо розв'язати низку дискусійних проблем сучасної теоретичної граматики.

Монографія В.М.Барчука відзначається новизною постановки й розв'язання актуальної мовознавчої проблеми, у ній запропоновано нові підходи до висвітлення нерозв'язаних або дискусійних проблем. Вона є помітним внеском у формування української категоріології.